

Ничик Л. А.
аспірантка Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка

ПАТРІОТИЗМ І ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ЯК ОСНОВНІ СКЛАДОВІ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
(на матеріалі педагогічної преси сучасності)

Стаття присвячена розглядові понять «патріотизм» і «громадянськість», які є основними складовими національного виховання. Автор наголошує на їх важливості та взаємозалежності, однак вказує на різницю між ними. Розкрито форми, методи і засоби громадянського виховання на сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні.

Суспільно-політичні зміни, які стали об'єктивною реальністю за часів незалежності України, та проблеми державотворення потребують розв'язання цілого ряду завдань, одним з яких, безумовно, є відродження системи освіти і виховання в країні. Стратегія розбудови освіти визначена у Державній національній програмі «Освіта»: «З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні»[3; 5].

Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та всіх форм системи освіти є національне виховання. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу. Адже нація – це спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові. Власне розуміння поняття «нація» подає видатний український педагог Г.Вашенко. Він вважає, що « націю творять спільне

походження, або спільність крові, спільність території, спільна мова, спільна культура й традиції і свідомість своєї окремоті » [1; 97].

Видатні вчені світу здавна визнають, що виховання має яскраво виражений національний характер. Так, К.Ушинський часто вживав термін «англійське виховання, «німецьке виховання», «російське виховання», тобто вказував на унікальність і окремішність націй і, звичайно ж, тієї системи освіти, яку створив народ.

Дійсно, людей взагалі, тобто без національної приналежності, немає, а є француз, росіянин, українець і т.д. Без життєвотворчих, духовнотворчих національних факторів (рідної мови, моральних норм, традицій, звичаїв) загальнолюдський фактор (в абстрактному вигляді) не може повноцінно існувати ні в культурі взагалі, ні у вихованні зокрема. Таким чином, відродження національної системи виховання є дуже важливим завданням, яке стоїть перед освітянами України.

Важливість цього процесу не викликає сумнівів, особливо у світлі інновацій у педагогічній науці. Основною суперечністю освіти є невідповідність старої методологічної бази реаліям суспільного життя. Проблеми сучасності вперше починають робити кожну людину об'єктом світової історії, а це змушує по-новому переглянути завдання педагогіки., яка повинна розкрити сутність процесів утворення і використання нововведень, виявити закономірні зв'язки між процесами появи нового, його сприйняття, використання та введення у навчально-виховний процес. « Водночас система освіти має бути відкритою – як на рівні фахових світових комунікацій (обмін студентами, викладачами, науковими ідеями, програмами, методами, навчальними технологіями, літературою, пресою, веб-сайтами і т.д.), так і на рівні масової комунікації (публічної відкритості до суспільства) », - пише О.Коновець [5; 578]. На нашу думку, відкритість системи освіти забезпечує педагогічна періодика, на сторінках якої протягом останніх років ведеться публічне обговорення теоретичних засад національного виховання. Так, дискусія про проблеми патріотичного та громадянського виховання

розгортаються на сторінках таких журналів: « Рідна школа », « Початкова школа », « Педагогіка і психологія », « Шлях освіти », « Дошкільне виховання ».

Значна частина сучасних вчених кваліфікує патріотизм як основний принцип вітчизняної школи (Б.Кобзар, І.Льїн, Є.Старовойтов), як морально-політичний принцип (О.Докукіна, Л.Канішевська), як стрижневий принцип національної системи виховання (В.Кіндрат, О.Вишневський).

Глумачний словник української мови визначає патріотизм як « любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги ». З точки зору філософії, патріотизм – моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов і відданість Вітчизні, гордість за її минуле і сучасне, бажання захищати інтереси Батьківщини. Як зазначає Р.Петронговський, « під сутністю патріотизму педагогіка розуміє таку моральну якість людини, яка виражається в любові і відданості своїй Батьківщині, усвідомленні її величі і слави та співпереживанні свого духовного зв'язку з нею, в потребі і прагненні за будь-яких умов берегти її честь і гідність, практичними справами зміцнювати її могутність і незалежність » [7; 22].

Зазначені визначення чітко окреслюють поняття «патріотизм», однак сумнів викликає невизначеність з поняттями «Батьківщина» та «Вітчизна». Вважаємо, що ці поняття не є цілком тотожними у цьому контексті, оскільки слово «Батьківщина» означає рідний край, місцевість, територію, де проживає твій народ, а слово «Вітчизна» слід відрізняти за ознакою громадянства. Логічним буде припустити, що для українців-емігрантів Батьківщиною є Україна, а Вітчизною є та країна, громадянами якої вони є.

На думку В.Кіндрата, почуття патріотизму має декілька духовних пластів. «Перший – поверхневий – це природна любов до свого народу як до себе і своєї великої родини, любов до рідного слова, до рідної природи, яка проходить крізь серце ». Сприймання ж і відчуття другого пласту патріотизму проходить крізь розум, « усвідомлення розумом свого святого обов'язку перед народом стати на захист його інтересів, усвідомлення необхідності протистояти, витримувати натиск » [4; 4]. Третім і основним пластом патріотизму є «...такий рівень, коли

готовність служити Батьківщині, своєму народові закладена в свідомості, в крові; це готовність до співпраці задля справи, яка вища за особисті інтереси і особисте життя, навіть через «не хочу», але «повинен» задля добра народу»[4; 4].

Отже, патріотизм – це складне психологічне почуття, складовими якого є любов до землі, території, місця народження, Батьківщини і , безперечно, готовність захищати їх у разі необхідності.

Детального розгляду потребує поняття «громадянськість», оскільки воно відрізняється від патріотизму рядом ознак. На сучасному етапі різні аспекти громадянського виховання розкрито в працях багатьох вітчизняних вчених: теоретико-методологічні основи проблеми громадянського виховання в умовах державотворення (О.Вишневський, П.Ігнатенко), особливості народознавчого підходу до виховання підростаючого покоління (П.Ігнатенко, Н. Косарева, В. Поплужний, М. Стельмахович), формування світогляду громадянина України, національної та громадянської самосвідомості (О.Вишневський, Ю.Руденко, К.Чорна).

Громадянськість – це поняття соціально-психологічне, бо у ньому фіксується передусім психолого-етичний зв'язок особистості з державою. За визначенням М.Рудь, « громадянськість є інтегративною єдністю якостей і властивостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення особистих соціально значимих інтересів, цілей відповідно до наявних у суспільстві, державі умов, особистих потреб і можливостей, прийнятих у суспільстві моральних норм »[9; 15].

Поняття «громадянськість», за Н.Косаревою, має декілька складових:

- громадянська гідність – позитивне ставлення людини до самої себе і вимога такого ж ставлення від інших з огляду на державні цінності;
- громадянський обов'язок – усвідомлення залежності від держави, пов'язану з виконанням обов'язків, вимог, які ставлять перед особистістю державні інституції, і які вона повинна реалізувати у практичній діяльності;
- громадянська відповідальність – це міра виконання поставлених завдань, переживання наслідків власної діяльності як громадянина;

- громадянська совість допомагає не лише осмислити наслідки поведінки, а й емоційно на них відреагувати;
- громадянська мужність – це здатність людини діяти рішуче під час обстоювання державно-суспільних інтересів.

Отже, поняття «громадянськість» ідентифікує людину з державою, суспільством, до якого вона належить, принципи та ідеали якого вона сповідує. Тому зміст громадянського виховання в школі розглядається у зв'язку з такими поняттями як права людини, демократія, свобода, рівність, соціальна відповідальність. Саме цим поняття «громадянськість» відрізняється від поняття «патріотизм».

На різницю та протиріччя між національно-патріотичним і громадянським вихованням вказує О.Вишневський: «В основі національно-патріотичного виховання лежить національна ідея народу, а в основі громадянського – ідея демократії». Остання включає рівність, свободу, братерство. «Сьогодні «національно-патріотичне виховання» й «громадянське виховання» репрезентують 2 різні вектори нашого поступу: побудову власної держави, з одного боку, і становлення громадянського (демократичного) суспільного устрою замість колишнього тоталітарного, - з другого»[2; 7].

Звичайно, ці два поняття (патріотичне і громадянське виховання) взаємопов'язані і спрямовані на формування особистості учня, який буде любити свою Батьківщину, поважатиме закони і принципи демократії. Формування саме такої цілісної особистості є одним із пріоритетних завдань сучасної школи, оскільки основним віковим періодом у цьому процесі є, на думку психологів, юнацький, котрий припадає на перебування дитини в школі. Він є найсприятливішим, бо має такі особливості: свідому потребу у поповненні знань, становлення власних поглядів і переконань, чіткої громадянської позиції, прагнення до самостійності. Хоча й у дошкільному віці варто ознайомлювати дітей з державними символами України (Герб, Прапор, Гімн), українськими національними символами-оберегами (вінок, рушник) та народними символами (хліб, калина, верба, лелека), а також з національним одягом, піснями, танцями.

Ефективність громадянсько-патріотичного виховання залежить від форм і методів його організації як у навчальний, так і у позаурочний час. Найважливіша роль має належати активним методам та формам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії. До них належать ситуаційно-рольові ігри, соціограми, соціально-психологічні тренінги, мозкові атаки, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним, правовим характером, семантичний інформативно-цільовий аналіз тексту. Формами такого виховання є бесіди, дискусії, читацькі та глядацькі конференції, тематичні вечори тощо.

Л.Пічуркіна-Шумейко та Н.Косарева стверджують, що необхідною умовою формування громадянських рис підлітків є залучення їх до різних видів діяльності, участь у громадському житті школи, учнівському самоврядуванні. « Повніше свою ініціативу і творчість вихованці можуть виявити в історико-етнографічній пошуковій діяльності », - пише Н.Косарева [6; 135]. Вона пропонує провести пошукову роботу за такими напрямками: « Наше село (місто) у різні періоди існування Української держави », « Видатні національні герої-земляки у боротьбі за волю України », « Пам'ятники археології рідного краю », « Відомі поети і письменники української діаспори – вихідці з нашого краю ». Крім того, педагогам слід проводити бесіди про героїчне минуле українського народу, а також бесіди на теми, пов'язані з державними символами України. Доцільними формами роботи з підлітками є екскурсії як історико-краєзнавча діяльність.

Таку роботу слід проводити не тільки у процесі навчання та виховання у школі. Увагу треба звернути і на дозвілля школярів, бо у позанавчальний час більшість з них залишаються поза педагогічним впливом. Заповнити цю прогалину можуть політичні клуби, клуби «Юних парламентарів», прес-клуби, а також зустрічі з державними діячами.

Зрозуміло, що основний пласт знань, які впливають на створення нових якостей особистості, учні отримують у процесі навчання. Слід підкреслити, що одні предмети здійснюють вплив безпосередньо, інші, навпаки, – опосередковано. Якщо предмети природничо-математичного циклу (алгебра, геометрія, фізика, біологія, хімія, астрономія) мають певні обмеження у забезпеченні національного

компонента, то навчальні дисципліни гуманітарного циклу – українська мова та література, історія, географія, народознавство, образотворче мистецтво, хореографія, музика – навпаки, мають досить-таки широкі можливості для формування громадянських якостей учнів.

Проаналізувавши публікації педагогічних журналів, можна зробити висновок: патріотами та громадянськи активними особистостями не народжуються, їх необхідно виховувати. Поняття «патріот» і «громадянин», сполучаючись, становлять суть слова «українець», яке означає:

- 1) людину, причетну до українського народу;
- 2) людину, яка усвідомлює себе часткою української нації та поділяє з нею її долю;
- 3) людину відповідальну за становлення та розвиток Української держави;
- 4) людину, яка сповідує принципи громадянського суспільства (свобода, рівність прав, верховенство Закону тощо).

Таким чином, всі заклади освіти, особливо школа, повинні здійснювати громадянсько-патріотичне виховання цілеспрямовано і системно, бо лише таке виховання стимулює громадянську активність, робить кожного громадянина (як українця за походженням, так і представників інших етносів) не пасивним спостерігачем подій, що відбуваються в країні й світі, а їх діяльними учасниками у справі розбудови Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
2. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадянське у сучасному українському вихованні // Освіта. – 2002. - №8-9(6-13 лютого). – С.6-7.
3. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ ст. – К., 1994.
4. Кіндрат В. Щоб у серці жило чуття Батьківщини // Початкова школа. – 1996.- №7. – С.4-5.
5. Коновець О. Когнітивний і національно-культурний комунікатив сучасної освітянської преси / Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та

повідомл. восьмої Всеукр. наук-теорет. конф., Львів, 24-26 жовт. 2003р. – С.577-584.

6. Косарева Н. Виховання громадянськості учнів на ідеях української державності // Педагогіка і психологія. – 1996. - №3. – С.130-136.
7. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія /За ред. проф. М.В.Левківського. - Житомир, 2003.
8. Пічуркіна-Шумейко Л. Формування громадянськості підлітків засобами соціально-культурної діяльності // Рідна школа. – 2002. - №4. – С.27-30.
9. Рудь М. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону): Автореф. ...дис. канд. пед. наук: 13.00.05. / Луганський держ. педагог. ун-т ім.Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20с.

Нычик Л. А. Патриотизм и гражданственность как основные составляющие национального воспитания (на материале педагогической прессы современности).

Статья посвящена рассмотрению понятий «патриотизм» и «гражданственность», которые являются основными составляющими национального воспитания. Автор подчёркивает важность и взаимозависимость этих понятий, но указывает на разницу между ними. Раскрыты формы, методы и средства гражданского воспитания на современном этапе развития системы образования в Украине.

Nychyk L.A. Patriotism and civilian as the main components of national upbringing (on the material of up to date pedagogical press).

The article deals with the analysis of two conceptions «patriotism» and «civilian». They are the main components of national upbringing. The author stresses on their significance and depending on however she points out the difference among them. The forms, methods and means of civil upbringing are thrown light at up to date development of educational system in Ukraine.